

Faxriyor Qosimov

*Qarshi ixtisoslashtirilgan san'at maktabi
oliy toifali o'qituvchisi
E-mail: faxriyorqosimov@gmail.com*

DO'MBIRA CHOLG'USINING TARIXI, YASALISHI VA IJRO USLUBLARI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada do'mbra cholg'u asbobining tarixi, tuzilishi va ijrochilik uslublari tahlil qilinadi. Ayniqsa, do'mbra baxshichilik san'atida muhim o'rin egallashi, unda cholg'u nafaqat jo'rnavozlik vositasi, balki badiiy ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi asosiy vosita sifatida xizmat qilishi yoritiladi. Tadqiqotda Qashqadaryo va Surxondaryo hududlarida do'mbra ijrochiligining o'ziga xos xususiyatlari, uning konstruktiv tuzilishi hamda ijro texnikalari tahlil etiladi.*

***Kalit so'zlar:** do'mbira, baxshi, epik ijro, doston.*

HISTORY, CONSTRUCTION, AND PERFORMANCE STYLES OF THE DOMBRA MUSICAL INSTRUMENT

***Abstract.** This article examines the history, construction, and performance styles of the dombra as a traditional musical instrument. Particular attention is given to its role in the performance practice of epic singers (bakhshis), for whom the instrument serves as an essential means of artistic expression alongside the spoken word. The study focuses on the use of the dombra in the Kashkadarya and Surkhandarya regions, highlighting its structural features and distinctive performance techniques within the epic tradition.*

***Keywords:** dombra, bakhshi, epic performance, dastan.*

Baxshichilik o'zbek xalqining qadimiy og'zaki ijod an'analaridan biridir. O'zbek xalq og'zaki badiiy ijodiyoti ibtidoiy jamoa tuzumi davridan yashab kelayotgani barchaga ayon bo'lsa-da, u fan sifatida XX asrda shakllandi. Hamisha xalq ma'naviyatining, hayotining ko'zgusi, ruhiy estetik dunyosining asosi,

falsafiy qarashlarning mahsuli bo'lgan og'zaki badiiy ijod namunalarini barcha tur va janrlar bo'yicha yozib olish, yozilganlarni tavsiflash, o'rganish, tadqiq qilish va nashr etish sohasida to'qson yil mobaynida ulkan ishlar qilindi [1]. Baxshilar xalq orasida odil so'z egasi, haqiqatparvar inson sifatida tasvirlangan. Baxshilar "Alpomish", "Go'rog'li", "Rustamxon" kabi eposlarni asrlar davomida kuylab xalq qalbida ma'naviy uyg'oq ruhni saqlab kelganlar [2, 39-b]. Dostonlar xalqning azaliy orzu-umidlarini, urf-odatlarini, dard-u hasratlarini o'zida aks ettiradigan ijod mahsulidir desak mubolag'a qilmaymiz. Folklorshunos olimlarimizning izlanishlari shuni ko'rsatadiki, Bulung'ur, Qo'rg'on, Nurota, Shahrisabz, Narpay, Sherobod, Qamay, Piskent kabi yetakchi baxshilar yetishib chiqqan doston ijrochilik maktablari mavjud [3] bo'lgan. Bunda esa baxshilarga asosiy hamroh sifatida do'mbira cholg'usini keltirish mumkin.

Barchamizga ma'lumki, do'mbirasimon cholg'ular juda keng tarqalgan va eng qadimiy cholg'ulardan biri bo'lganligi sababli, O'rta Osiyo mamlakatlarida ham do'mbirasimon cholg'ularning turlarini va shu kabi cholg'ularning xilma-xilini, bundan tashqari mana shu cholg'ularning, hatto ijro uslublari ham bir-biriga juda yaqin va o'xshash bo'lgan cholg'ularning guvohi bo'lishimiz mumkin. Cholg'ularni chalish uslubi turli xalqlarda har xil bo'lishi mumkin, shuning uchun uyg'urlar, afg'onlar, Pokiston xalqlari, tojiklar, turkmanlar va o'zbeklar dutor torlarini yulib chalishadi [4]. Do'mbira baxshilar va doston ijrochilari uchun sevimli hamroh hisoblanadi.

Do'mbira juda chuqur va boy tarixga ega. U butun turkiy xalqlar madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Do'mbira sozi 2500–3000 yillik tarixga ega. Bu soz musiqiy merosning ulkan qismi bo'lgan dostonlarni ijro qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu sozni nafaqat baxshilar, qolaversa cho'ponlar ham sevib ijro etishgan. Hatto ushbu soz uchun "Cho'poncha" nomli kuylarni ham yaratganlar [5]. Do'mbira sozi faqatgina o'zbeklarda emas qoraqalpoq, qozoq va turkman xalqlarida ham keng tarqalgan. XIX–XX asrlarga

kelib etnograflar va musiqashunoslar do'mbirani o'rganishni boshlagan. Bugungi kunda do'mbira cholg'usi o'rta va oliy ta'lim tizimlarida o'rgatilib kelinmoqda.

Inson tafakkuri torli cholg'uni ixtiro etib, uni ma'lum darajada rivojlantirgandan so'ng, uning umumbashariy rivoji har bir xalqning madaniyati, ma'naviyati va an'anasi asosida shakllanib rivoj topadi [6]. Cholg'ularni har bir xalqning o'ziga xos va turli vositalar orqali ijro etiladigan namunalari yuzaga keladi. Xalq og'zaki ijodining o'ziga xos bo'lagi hisoblanuvchi baxshichilik cho'lg'usi, ya'ni dombirani maromiga keltirib ijro qilishga tayyor qilish uchun next uch yil talab etiladi.

Do'mbira torli o'zbek an'anaviy cholg'ularidan biri bo'lib, ayni paytda o'zbek baxshichilik san'atining yetakchi cholg'usi hisoblanadi. Cholg'uning ilkki torliligi va turli tovushlarga sozlanib bir paytda ijro etilishidan, uni cholg'u ijrochiligining ancha shakllangan davrida yuzaga kelgan asbob, deb qayd etadi V.Belyayev [6].

Do'mbira, tanburga nisbatan kosasi katta, dastasi esa kalta, dutorga nisbatan dastasi kalta, kosasi kichkina ikki torli cholg'udir. Do'mbira yasovchi ustadan juda katta e'tibor va mahorat talab etiladi. Butun diqqati va qalb qo'ri bilan yasalgan

sozgina baxshining barmoqlarini harakatga keltiradi va baxshining ko'ngil kechinmalarini birdek ohanglar orqali tinglovchiga yetkazib beradi. Ehtimol shundanmi ushbu sog'a sehrli degan so'z qo'shib aytiladi. Do'mbira olmurut, ipton va o'rik daraxtlaridan yasaladi. U hosil bermay qolganiga 10 yil bo'lgan daraxtning tanasidan yasaladi. Noyabr, dekabr oylarida daraxtning tanalari kesilib maxsus joyga ko'miladi va u 6 oydan 1 yilgacha saqlanadi. Bu esa materialning yanada puxta yetilishiga sabab bo'ladi. Shundan so'ngina do'mbra cholg'usini yasashga kirishiladi. 1 oyda 2 tagacha do'mbira yasash mumkin. Qish va yoz fasllarida yetilib ovozi maromiga yetgan do'mbira cholg'usi uch yillik jarayondan so'ngina baxshilarga tavfsiya etiladi.

Do'mbira ijrosi o'ziga xos texnika va uslublarga boy bo'lib, u ijrochining mahorati, his-tuyg'usi hamda hududiy an'analarga qarab turlicha namoyon bo'ladi. Ushbu cholg'uda ijro qilish jarayoni nafaqat musiqa chalish, balki ma'lum ma'noda hikoya qilish san'ati ham hisoblanadi. Do'mbirada ikki tor bir vaqtda chertilishi bilan birga alohida-alohida ham ijro etiladi. Bu ijrochi baxshilarning badihasiga bog'liq. Cholg'u alohida simlarda chertilganda har ikki toridan keng foydalanilishi mumkin. Shu bilan birga chap qo'l "pisikato" usuli bilan ijro etish uslubi ham keng qo'llaniladi [6]. Quyida do'mbira chalishning bir nechta usullarini ko'rib chiqamiz:

1. Chertib chalish usuli.

Bu do'mbira ijrosining eng asosiy va keng tarqalgan usullaridan biridir. Torlar barmoqlar bilan chertiladi, ovoz mayin va ravon chiqadi. Ko'proq lirika va sekin kuylar uchun ishlatiladi. Bu usul baxshilar tomonidan dostonlarning sokin qismlarini ijro etishda qo'llaniladi.

2. Urib chalish (ritmik usul).

Bu usulda torlar qo'l bilan urib chalinadi va kuchli ritm hosil qiladi. Juda jo'shqin va tez ohang beradi. Raqsga mos kuylar uchun ishlatiladi va tinglovchini ruhlantiradi.

3. Aralash ijro usuli.

Bu usulda chertish va urish texnikalari birlashtiriladi. Natijada murakkab va boy ohang hosil bo'ladi. Professional ijrochilar ko'p foydalanadi.

Xulosa qilib aytganda, do'mbira bu shunchaki cholg'u emas, balki u tarixiy xotira, xalq ruhi va og'zaki ijodining asosiy vositalaridan biridir. Qolaversa, do'mbira – ayniqsa, an'anaviy (xalqona) shaklida – o'zbek va umuman Markaziy Osiyo xalqlarining boy madaniy merosining ajralmas qismidir. U nafaqat musiqa asbobi, balki xalqning tarixi, ruhiyati va og'zaki ijodini (doston, termalar, qo'shiqlar) yetkazuvchi vosita hisoblanadi. Do'mbira ijro usullari esa ijrochi his tuyg'ularini ifodalashda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Abdiolim E. Baxshi badiiyati. – Qarshi: Nasaf, 2015. – 120 b.*
2. *Uchinchi renessans davrida baxshi san'atini o'qitish masalalari va baxshi san'ati transformatsiyasi // Xalqaro ilmiy amaliy konfrensiya. – Toshkent, 2025.*
3. *Мирзаев Т. Халқ бахшларининг этик репертуари. – Тошкент: Фан, 1979. – 152 б.*
4. *Saydumarova N. International Journal of Science and Technology // O'rta osiyo mamlakatlarida do'mbirasimon cholg'ular tasnifi.*
5. *Davr infarmatsion dasturi. Nilufar Raimova, Malohat Mengliqulova reportajidan.*
6. *Begmatov S., Matyoqubov M. O'zbek an'anaviy cholg'ulari. – Toshkent: Yangi nashr, 2008. – 160 b.*